

åskådaren inte griper in har det uppstått ett dilemma mellan områden som är kopplade till de två föregående (s. 562). Förklaringar till mobbningens orsak har att göra med en komplex och socialt ordnande process vars syfte är att positionera sig själv och andra för att sträva efter tillhörighet. Den som är utsatt anses av åskådaren oftast själv vara ansvarig för mobbningen. Studien visar också att en mobbad elev inte tycks få hjälp från åskådare i fall den mobbade definieras som "a non-friend (it's none of my business'), protecting the friendship with the bully, and blaming the victim" (a.a., s. 79).

Den forskning som presenterats under rubriken 2.2 *Forskning om gruppprocesser och interaktion som villkorar utsatthet i social samvaro i skolan* påvisar att inneslutning och uteslutning av kamrater i skolan kan innebära att vissa elever avvisas från gemenskapen. Uteslutande handlingar kan också kopplas till inneslutande handlingar genom att inneslutning av en kamrat kan innebära uteslutning av en annan. Skolan som kultur kan utgöra en plats där normer råder vilka kan bidra till att vissa elever hamnar långt ner i hierarkin och därmed utanför.

2.3 Forskning baserad på strukturella perspektiv på elevers utsatthet i social samvaro i skolan

2.3.1 Sociala hierarkier och social dominans

Ett annat sätt att bedriva forskning om utsatta elever i skolan är att fokusera på strukturella perspektiv i termer av sociala hierarkier och social dominans. Ett exempel är Helen MacDonalds och Estelle Swarts (2004) studie som slår fast att mobbningen på skolan de undersökte beror på en konfliktfylld kultur. Skolkulturen är konfliktfylld eftersom det råder en övergripande auktoritär kultur med konfliktfyllda maktrelationer, hierarkiska kommunikationskanaler och auktoritära strukturer och rutiner som underminerar skolans möjligheter att implementera en mer positiv, samarbetsvillig, respektfull och demokratisk kultur. En utbredd "hemlighetskultur" ("skvallra inte") bidrar också till förekomsten av mobbning, intolerans mot mångfald och en respektlös kultur.

Enligt Shoko Yoneyama och Asao Naito (2003) kan skolor betraktas som sociala institutioner baserade på hierarkiska och auktoritära samband. De auktoritära skolstrukturerna utmärks av

blaming, punitive, and disciplinary approach based on the use of aggression, power, and control, as well as a hierarchical and competitive ethos (as against caring ethos) that has a little room for vulnerability. (a.a., s. 317)

Sambandet mellan social hierarki och mobbning visar sig även i kvantitativa studier. Här är "mobbare" vanligtvis de som av sina kamrater, beskrivs vara de som ofta passar in på den sociala rollbeskrivningen av mobbaren och offern är oftast de som bäst passar in på beskrivningen av den sociala offerrollen. Resultat från dessa studier indikerar att mobbare vanligtvis har hög social status och många vänner i skolan (Barboza et al. 2009).

Ur ett strukturellt perspektiv kan utsatthet förstås som en underordnad position i en maktordning. Dominans är enligt Helle Schjellerup-Nielsen¹⁷ (2006) ett uttryck för makt där ett barn bestämmer, definierar och kontrollerar de sociala spelreglerna. Dominansen skapas i den sociala samvaron och är beroende av social kompetens – att ha en känsla för när och hur man kan dominera andra. Det är avgörande att den som vill dominera från en social position, är erkänd av gruppen. Att erkänna ojämna sociala positioner är att samtidigt erkänna lika ojämna maktpositioner, och för att veta hur man ska bete sig måste man ha en känsla för aktörernas placering i det sociala samspelet (jfr Björk 1999; Eriksson 2001). För att ett barn ska kunna dominera andra barn krävs att de andra underställer sig kontrollen och att ordningen erkänns av parterna. Schjellerup-Nielsens studie visar att alla i klassen är införstådda med den ojämna positioneringen och att barnens tankar i hög grad upptas av hur de ska förhålla sig till sin klass där en del befinner sig över andra. Ju längre positioneringen eller marginaliseringen pågår desto mer blir den till en "vardag" och medvetenheten om den minskar, mönstren befästs och blir svårare att bryta (jfr Hägglund 2007 – *banal mobbning*). Stöd från lärare kan hjälpa marginaliserade barn men det krävs stora insatser för att helt bryta rutinmässiga sociala beteenden.

Hierarki och konkurrens är inte begrepp eller praktiker som öppet deklarerats i skolsammanhang. De framträder i lärarens praktik och blir en del av barnens lärande. (Schjellerup-Nielsen 2006, s. 107)

Peter Gill (2013) talar i antologin¹⁸ *Kränkningar i skolan - analyser av problem och lösningar* om kulturell och strukturell mobbning (s. 124). När "kulturen" uppfattas som legitim finns förutsättningar för att en strukturell

---

¹⁷ Studien är gjord i två klasser (skolår 4).

¹⁸ Antologin redovisar resultat och är en fördjupning av Skolverkets rapport (2011b).

mobbning uppstår. Mobbningsproblematik bland skolelever är ett komplext fenomen där många aktörer är involverade och där det kan vara svårt för skolor att ändra strukturen och kulturen så att skolan kan uppmärksamma de elever som är utsatta för kränkande handlingar.

Skolverket (2012) beskriver i de allmänna råden för arbetet mot diskriminering och kränkande handlingar hur föreställningar, uttalat eller outtalat, om vad som är normalt eller avvikande kan medföra att elever kränks. I föreliggande studie är utgångspunkten att skolklassen utgörs av en hierarkisk struktur där rådande normer styr den sociala samvaron mellan eleverna.

Gill (2013) finner att ungefär 65 procent av eleverna i svenska skolor står helt utanför handlingar där andra elever kränks eller utsätts för mobbning. Detta innebär att 35 procent av eleverna ”skulle kunna vara sådana som utsätter andra för mobbning, eftersom vi vet att dessa står för skojbråk, konflikter och enskilda kränkningar” (s. 120-21). För de elever som ”erkänt” att de avsiktligt sårat eller skadat elever, dock i vissa fall sporadiskt, finner Gill i Skolverkets utvärdering tre insatser¹⁹ som visar sig minska förekomsten av kränkningar, inklusive mobbning. En sådan aktiv insats gäller genomförandet av regelbunden kartläggning av elevernas situation som grund för skolans förebyggande insatser. En annan insats som har betydelse är att skolan låter elever aktivt medverka i det främjande arbetet och på så sätt skapa en god atmosfär. En tredje insats som har effekt är om flertalet av personalen får ta del av utbildning om mobbning och kränkningar. Endast systematiskt genomförda insatser såsom de ovan beskrivna, ger märkbara effekter. I föreliggande studie är avsikten att kartlägga hur var och en av eleverna i en skolklass upplever sin situation samt hur de upplever andra elevers situation.

Hedvig Ekerwald och Carl Anders Säfström (2012) lyfter mobbningsfenomenet till en strukturell nivå. I intervjuer med gymnasieelever (16-19 år) som varit utsatta för mobbning redogörs för hur de upplevt hela sin skoltid. Här framkommer bland annat att skolan är en plats som för vissa elever utgör en ojämlikhetsskapande struktur och som för mobbade elever beskrivs som plågsam. Författarna finner att en av förutsättningarna för mobbning verkar vara en hög grad av ojämlikhet. Den som mobbas kan behandlas på ett sätt som ingen annan i gruppen. Han eller hon befinner sig längst

---

¹⁹ Underlaget för detta finns i tabell 7.14 i *Utvärdering av metoder mot mobbning*, Skolverket 2011b och i tillhörande Metodappendix i tabell A 42 och A 43.

ner i en hierarkisk ordning. Det mobbade kanske till och med befinner sig utanför hierarkin.

Ett vanligt sätt att söka ta reda på en social gemenskaps normskapande regler är att söka gränserna för den. Den mobbade är då den hierarkiska ordningens andra, den som gör att ordningen framstår som en gemenskap av en viss sort. Han eller hon står utanför de normer och regler som reglerar insidan av gemenskapen. (Ekerwald & Säfström 2012, s. 172)

Utsatta elevers situation i den hierarkiska ordningen som en skolklass kan vara kan därför ses som ett uttryck för makt. Denna maktordning kan ses som en dimension av sociala hierarkier och social dominans.

Enligt Christina Salmivalli och Ulrika Willför-Nyman (2007) verkar mobbningsbeteenden delvis bero på en strävan efter hög status och maktposition av mobbaren. Mobbare tycker om att dominera och ha en hög social status och detta verkar gälla både tonåringar och vuxna. Målet är enligt Salmivalli och Willför-Nyman att vara populär, respekterad och beundrad och medlet för att nå dit kan vara att mobba andra. Longitudinella studier (Cillesen & Borch 2004) visar att ett aggressivt beteende mot jämlingar kan göra att statusen upprätthålls. Andra studier visar enligt Salmivalli och Willför-Nyman (2007) att mobbare uppfattas som populära och mäktiga trots att de inte är omtyckta av sina kamrater. Även andra studier beskriver mobbning som ett uttryck för makt (se t.ex. Fors 1993, 2007; Björk 1995, 1999; Eriksson 2001). Salmivalli och Willför-Nyman (2007) för ett resonemang kring på vilket sätt man kan förklara att den som är aggressiv mot kamrater trots detta kan vara populär i sin grupp. De skriver att i den rådande kulturen kan kamraterna tycka att det är "coolt" med ett tufft och antisocialt beteende. Bland ungdomar i skolåldern är detta vanligt, och Terrie Moffit (1993) anser att eftersom ett sådant beteende ifrågasätter vuxnas normer och värden uppfattas det inte så negativt av kamraterna. Eftersom endast ett fåtal av kamraterna utsätts, kommer de flesta inte att få känna på mobbnings negativa effekter. Mobbaren är i hög grad selektivt aggressiv och väljer ut de som verkar osäkra, undergivna, fysiskt svaga eller resignerade och kan på så sätt visa sin makt för övriga i gruppen. Inte sällan får den mobbade stå ensam.

Det kan enligt Jaana Juvonen och Adriana Galvan (2008) finnas ett par orsaker till varför andra i gruppen inte tar den utsatte i försvar. Dels vill kamraterna själva få en bättre ställning i gruppen genom att efterlikna makthavaren och fjärma sig kamrater med låg status, dels vill man skydda

sig själv. Genom ett sådant beteende minskar risken att bli nästa offer. Sammanfattningsvis speglar forskning hur utsatta elever i skolan ingår i sociala hierarkier där bland annat social dominans kan vara ett uttryck för makt. Utsatta elever kan här hamna långt ner i skolklassens hierarki vilken i vissa fall kan betrakas som en konfliktfylld kultur (MacDonald & Swart 2004). I följande avsnitt redovisas forskning som berör elevers omtyckthet respektive popularitet ur ett strukturellt perspektiv.

2.3.2 Att vara omtyckt och/eller vara populär

Denna sektion berör hur mobbning är relaterad till popularitet. Forskare med intresse för sociala hierarkier eller social status bland barn och ungdomar gör en åtskillnad mellan begreppen att vara omtyckt och att vara populär (Thornberg 2015b). Denna åtskillnad beskriver Eddy de Bruyn med flera (2010) som ”being well liked by peers... measured by asking adolescents who they like or prefer as play partner or friend” kontra “visibility, prestige, or dominance... measured by asking adolescents who they see as popular in their peer group” (s. 544). Åtskillnaden tycks kasta nytt ljus på sambandet mellan popularitet och mobbning (Thornberg 2015b). Studier pekar på att mobbare verkar ha hög grad av popularitet men låg grad av omtyckthet (Caravita et al. 2009, 2010; de Bruyn et al. 2010; Caravita & Cillessen 2012; Sentse et al. 2014). De elever som är benägna att ta på sig försvarsrollen i mobbningsituationer rankas däremot högt av klasskamrater både vad gäller popularitet och omtyckthet (Caravita et al. 2009, 2010; Pöyhönen et al. 2012). Mobboffer i sin tur verkar få låga poäng vid mätning av både omtyckthet och popularitet (Prinstein & Cillessen 2003; de Bruin et al. 2010). Miranda Witvliet med flera (2010) hävdar att det mellan kamratgrupper råder ett positivt samband mellan mobbning och popularitet och ett negativt samband mellan mobbning och omtyckthet. Man kan sålunda säga att, kamratgrupper som är inbegripna i mobbning får höga poäng i popularitet och låga i omtyckthet. Detta skulle i sin tur kunna spegla hur mobbning används av en kamratgrupp i en socialt dominant kamratgrupps-hierarki, som en taktik för att etablera, förbättra, manifesteras eller vidmakthålla sin socialt dominanta ställning.

Elever i en skolklass där det finns en hierarki kan uppleva att vissa elever är mer populära än andra. Detta kan i sin tur påverka hur elever på olika sätt upplever sin situation i skolklassens sociala samvaro. Holm (2008) undersöker, genom intervjuer och observationer, relationer och könsmönster bland elever i åk 9. Studien belyser ideala normer för hur man ska vara för att vara populär. Resultaten visar tydligt vilka normer som finns och hur